



Soplicowska codzienność w gawędzie obyczajowej

Bibliografia:

- Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie:
<http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].
- Źródło: Henryk Rzewuski, *Pamiętki Soplicy*, oprac. Zygmunt Szweykowski, Wrocław 2009, s. 79–80.



Soplicowska codzienność w gawędzie obyczajowej

Szlachecki dworek

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Słowo *codziennosc*, zarówno w języku, jak i w kulturze, dopiero od niedawna nabrało nowych znaczeń. Kiedy pytamy o codzienność w utworze literackim, chodzi nam o metodę opowiadania o życiu codziennym, obyczajach czy zwykłym porządku dnia. W przypadku *Pana Tadeusza* codzienne bytowanie w dworku szlacheckim w powiecie nowogrodzkim zostało ujęte w formę gawędy, czyli opowieści adresowanej do wszystkich odbiorców, nawet takich, którzy nie lubią czytać, lecz wolą słuchać.

Aby zrozumieć poruszane w tym materiale zagadnienia, przypomnij sobie:

- 1) Jakie elementy staropolskiej tradycji obyczajowej możemy odnaleźć w *Panu Tadeuszu*.
- 2) Jakie środki stylistyczne są charakterystyczne dla stylu gawędy (apostrofy, wykrzyknienia, przysłowia, itp.).

3) Epizody fabuły *Pana Tadeusza*, które związane są z tradycją polskiego dworu i zaścianka.

4) Jakie motywy podkreślające status dawnej szlachty (np. echa złotej wolności szlacheckiej, *liberum veto*) można odnaleźć w *Panu Tadeuszu*.

Gatunek *Pana Tadeusza*

Pan Tadeusz jest [utworem synkretycznym](#), zawierającym cechy gawędy neosarmackiej. Pokolenie Adama Mickiewicza, wychowane w duchu filozofii i literatury oświeceniowej, początkowo dystansowało się od pojęcia [sarmatyzmu](#). Utwory gawędowe (zwane „kontuszowymi”) opiewały [republikanizm](#) i [apologizowały](#) rody szlacheckie oraz ich udział w utrwalaniu więzi społecznych. W gawędach na pierwszy plan wysuwał się stosunek autora do przeszłości, natomiast wartości artystyczne schodziły na plan dalszy. Jednocześnie [neosarmatyzm](#) (zainspirowany przez etos rycerski) zawierał ogromny ładunek emocji patriotycznych. Istotnym impulsem do ukazywania szlacheckiej przeszłości była tradycja konfederacji barskiej, zawiązanej 29 lutego 1768 roku. Uznawana ona była za symboliczny akt zbrojny przeciw obcej interwencji (Rosji), podjęty w obronie niepodległości Polski.

Dla zainteresowanych

Rozwój gawędy szlacheckiej w literaturze polskiej nastąpił po 1848 roku. Powstała wówczas liczna grupa utworów o podobnym schemacie fabularnym. Nie były to utwory na wysokim poziomie artystycznym. Narrator gawędy pragnie jedynie wykreować duchowy klimat środowiskowy i koloryt lokalny epoki. Adresowana do szerokiego kręgu odbiorców, twórczość gawędowa miała również utwierdzać w [konformistycznych](#) postawach tych, którzy nie akceptowali haseł demokratyzmu społecznego (rozpowszechnianych po klęsce powstania listopadowego).

Zarówno sami romantycy, jak ich oświeceniowi adwersarze odnosili się z dystansem do gawędy jako gatunku i formy wypowiedzi literackiej. Jędrzej Śniadecki zaatakował gadulstwo polskiej szlachty w osobach mieszkańców fikcyjnej wyspy ze stolicą o nazwie Gawędopol, Mickiewicz ironicznie charakteryzował Wojskiego: „Sam gawęda i lubił niezmiernie gaduły”. Sformułowania „gawęda”, „gawędka”, „gawędzić” miały wyrażać styl luźnej rozmowy w kręgu przyjaciół. Twórcy romantyczni nie uważali gawędy za formę czysto literacką. Stefan Witwicki określał gawędziarzy mianem „poetów ustnych”. „Wiernym zwierciadłem swojego czasu” nazwał gawędę Kazimierz Władysław Wójcicki, badacz folkloru, doceniający rolę tradycji ustnej w ukształtowaniu tego gatunku.

Zainteresowanie XIX-wieczną gawędą mówioną zainicjowane zostało niemal równoległe z popularnością zachodnioeuropejskiej powieści realistycznej.

Ewolucję gawędy zainspirowały *Pamiętki Soplicy* Henryka Rzewuskiego, gatunek ten uprawiali m.in. Wincenty Pol, Władysław Syrokomla, Ignacy Chodźko, Mieczysław Romanowski.

W opowieściach gawędowych obowiązuje przewaga zdarzeń konkretnych nad treściami abstrakcyjnymi. Język środowiskowy musi być dynamiczny i ekspresyjny – dlatego dla wypowiedzi gawędziarza charakterystyczne są przysłowia, powiedzenia, [idiomy](#), dosadne zwroty oddziałujące na wyobraźnię, skojarzenia wyrazowe oparte na współbrzmieniu (rymy w prozie), gra słów, apostrofy do słuchaczy, wykrzyknienia, zwroty onomatopeiczne, swoboda składni nieskrępowanej konwencjami języka literackiego, ujawniająca się w luźnym operowaniu [elipsą](#) w celu nadania zwrotom dynamiczności, w częstych powtórzeniach spójników oraz zaimków wskazujących w funkcji rodzajników. Gawędy, wpisujące się w konwencje estetyczne piśmiennictwa staropolskiego, dokumentują historię mentalności czy też historię socjokulturową epoki, z uwzględnieniem zbiorowych postaw i zachowań, wrażliwości i sposobu myślenia.

Polecenie 1

Narysuj schematyczny plan architektoniczny dworu w Soplicowie i zaścianka w Dobrzyniu (z wyodrębnieniem odległości przestrzennej dzielącej zaścianek od dworu).

Ćwiczenie 1.1

Określ, do jakiego gatunku literackiego zaliczamy *Pana Tadeusza*. Uzasadnij swój wybór.

Ćwiczenie 1.2

Napisz, jakie cechy neosarmatyzmu możemy odnaleźć w *Panu Tadeuszu*.

Ćwiczenie 1.3

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 1.4

Wskaż reprezentantów starszego pokolenia, uosabiających mentalność odchodzącą w przeszłość.

- Tadeusz Soplica, Zosia, Podkomorzanki
- Wojski, Gerwazy, Protazy
- Hrabia, Telimena, ks. Robak
- Sędzia, Podkomorzy, Asesor

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ważne!

Warto zwrócić uwagę na istotny aspekt funkcjonowania tradycji literackiej w utworach gawędowych. Początkowe apostrofy słynnej inwokacji z *Pana Tadeusza* (*Ty jesteś jak zdrowie*), nawiązujące do fraszki Jana Kochanowskiego, potwierdzają kwestię tzw. długiego trwania wybranych motywów literackich i [paradygmatów](#) ideowych. W *Epilogu* pojawiła się [lipa](#) udzielająca schronienia przed słońcem, a w księdze IV poeta poświęcił drzewom znamienne inwokację, akcentującą wpływ czasu:

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga IV. Dyplomatyka i łowy, w. 23-25

*Drzewa moje ojczyste! Jeśli Niebo zdarzy,
Bym wrócił was oglądać przyjaciele starzy,
Czyli was odnajdę jeszcze, czy dotąd żyjecie?*

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].

Ćwiczenie 2.1

Na podstawie przywołanych fragmentów określ, jakie wyznaczniki stylu zachowań kształtują atmosferę dworu w Soplicowie.

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga I. Gospodarstwo, w. 142-159

Tymczasem na folwarku nie uszło baczności,
Że przed ganek zajechał któryś z nowych gości.
Już konie w stajnię wzięto, już im hojnie dano,
Jako w porządnym domu, i obrok, i siano:
Bo Sędzia nigdy nie chciał, według nowej mody,
Odsyłać koni gości Żydom do gospody.
Słudzy nie wyszli witać; ale nie myśl wcale,
Aby w domu Sędziego służono niedbale:
Słudzy czekają, nim się pan Wojski ubierze,
Który teraz za domem urządzał wieczerzę.
On pana zastępuje i on, w niebytności
Pana, zwykł sam przyjmować i zabawiać gości
(Daleki krewny pański i przyjaciel domu).
Widząc gościa, na folwark dążył po kryjomu,
Bo nie mógł wyjść spotykać w tkackim pudermanie;
Wdział więc jak mógł najprędzej niedzielne ubranie
Nagotowane z rana, bo od rana wiedział,
Że u wieczerzy będzie z mnóstwem gości siedział.

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz>
[dostęp 20.01.2022].

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga I. Gospodarstwo, w. 210-216

Właśnie z lasu wracało towarzystwo całe,
Wesołe, lecz w porządku. Naprzód dzieci małe
Z dozorcą, potem Sędzia szedł z Podkomorzyną,
Obok pan Podkomorzy otoczon rodziną;
Panny tuż za starszymi, a młodzież na boku;
Panny szły przed młodzieżą o jakie pół kroku
(Tak każe przyzwoitość).

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga I. Gospodarstwo, w. 300-307

Goście weszli w porządku i stanęli kołem.
Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem;
Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy,
Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży.
Przy nim stał kwestarz, Sędzia tuż przy bernardynie.
Bernardyn zmówił krótki pacierz po łacinie;
Mężczyznom dano wódkę; wtenczas wszyscy siedli,
I chołdziec litewski milcząc żwawo jedli.

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga II. Zamek, w. 493-512

Różne też były dla dam i mężczyzn potrawy:
Tu roznoszono tace z całą służbą kawy,
Tace ogromne, w kwiaty ślicznie malowane,

Na nich kurzące wonnie imbryki blaszane
I z porcelany saskiej złote filiżanki;
Przy każdej garnuszeczek mały do śmietanki.
Takiej kawy, jak w Polsce, nie ma w żadnym kraju:
W Polsce, w domu porządnym, z dawnego zwyczaju,
Jest do robienia kawy osobna niewiasta,
Nazywa się kawiarka; ta sprowadza z miasta,
Lub z wicin bierze ziarna w najlepszym gatunku
I zna tajne sposoby gotowania trunku,
Który ma czarność węgla, przejrzystość bursztynu,
Zapach moki i gęstość miodowego płynu.
Wiadomo, czym dla kawy jest dobra śmietana;
Na wsi nietrudno o nią: bo kawiarka z rana,
Przystawiwszy imbryki, odwiedza mleczarnie
I sama lekko świeży nabiātu kwiat garnie
Do każdej filiżanki w osobny garnuszek,
Aby każdą z nich ubrać w osobny kożuszek.

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz>
[dostęp 20.01.2022].

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga XII. Kochajmy się, w. 621-636

Bo na dziedzińcu zamku już stali parami
Oficery z damami, wiara z wieśniaczkami.
«Poloneza!» krzyknęli wszyscy w jedno słowo.
Oficerowie wiodą muzykę wojskową;
Ale pan Sędzia w ucho rzekł do jenerała:
«Kaź pan, żeby się jeszcze kapela wstrzymała.
Wiesz, że dzisiaj synowca mego zaręczyny;
A dawnym obyczajem jest naszej rodziny,

Zaręczać się i żenić przy wiejskiej muzyce.
Patrz, stoi cymbalista, skrzypak i kozice,
Pocziwi muzykanci; już się skrzypak zżyma,
A kobeźnik kłania się i żebrze oczyma.
Jeżeli ich odprawię, biedni będą płakać;
Lud przy innej muzyce nie potrafi skakać.
Niechaj ci zaczną; niech się i lud podweseli;
Potem będziem wybornej twej słuchać kapeli».

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].

Ćwiczenie 2.2

Sprawdź swoją wiedzę na temat *Pana Tadeusza* i rozwiąż poniższe zadania.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Codzienność na Litwie



Ilustracja do Księgi VII *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza

Źródło: Michał Elwiro Andriolli, *Gerwazy Rębajło*, 1881, domena publiczna.



Ilustracja do III Księgi *Pana Tadeusza*

Źródło: Franciszek Kostrzewski, *Grzybobranie*, 1860, domena publiczna.

Ćwiczenie 3.1

Przeczytaj poniższy fragment tekstu. Wskaż, co jeszcze, oprócz realizmu i plastyczności obrazowania, jest charakterystyczne dla tej metody pokazywania życia codziennego w *Panu Tadeuszu*.

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga IV. Dyplomatyka i łowy, w. 835-842

Przecież i bez tych przypraw potrawą nie lada
Jest bigos, bo się z jarzyn dobrych sztucznie składa.
Bierze się doń siekana, kwaszona kapusta,
Która, wedle przysłowia, sama idzie w usta;
Zamknięta w kotle, łonem wilgotnym okrywa
Wyszukanego cząstki najlepsze mięsiwa;
I praży się, aż ogień wszystkie z niej wyciśnie
Soki żywne, aż z brzegów naczynia żar pryśnie
I powietrze dokoła zionie aromatem.

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].

Ćwiczenie 3.2

Na podstawie poniższego fragmentu *Pana Tadeusza* napisz, jaką tradycję obyczajową i w jakiej epoce zakorzenioną krytykuje w zachowaniu młodych Polaków Podkomorzy. Wyjaśnij, w jakim celu wyjeżdżano poza granice Litwy w 1811 roku.

” Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga I. Gospodarstwo, w. 481-496

Chwała Bogu, że teraz, jeśli nasza młodzież
Wyjeżdża za granicę, to już nie po odzież,
Nie szukać prawodawstwa w drukarskich kramarniach
Lub wymowy uczyć się w paryskich kawiarniach.
Bo teraz Napoleon, człek mądry a prędkie,
Nie daje czasu szukać mody i gawędki.
Teraz grzmi oręż, a nam starym serca rosna,
Że znowu o Polakach tak na świecie głośno;
Jest sława, a więc będzie i Rzeczpospolita!
Zawždy z wawrzynów drzewo wolności wykwita.
Tylko smutno, że się nam ach! Tak się lata wleką
W nieczynności! A oni tak zawsze daleko!
Tak długo czekać! nawet tak rzadka nowina!
Ojciec Robaku (ciszej rzekł do Bernardyna),
Słyszałem, żeś znad Niemna odebrał wiadomość;
Może też co o naszym wojsku wie Jegomość?

Źródło: Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, dostępny w internecie: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz> [dostęp 20.01.2022].



Ilustracja do Księgi I *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza

Źródło: Michał Elwiro Andriolli, *Książdz Robak*, 1881, domena publiczna.

Mickiewicz ukazał historię zwykłej codzienności na Litwie, ale sugerował, że tradycja staropolska, ciągle jeszcze zakorzeniona w świadomości uczestników przedstawionych zdarzeń, odchodzi już w przeszłość, a młode pokolenie (reprezentowane przez Tadeusza i Zosię) zaprowadzi w Soplicowie nowe porządki. Bohaterowie poematu z nostalgią odnoszą się do tradycji kulturowej i historycznej, są uosobieniem zarówno zalet, jak i wad starszylachetczyzny ukazanej w krzywym zwierciadle: z ironią i humorem. Rzeczywistość przedstawioną współtworzą sceny związane z codziennym funkcjonowaniem dworu: zajęcia gospodarskie, rozrywki, zainteresowania mieszkańców. Wszystko to zostało przedstawione realistycznie i sugestywnie, ale też z dużą dozą ciepła i tkiwości, dzięki czemu wzbudza sympatię odbiorcy.

Pan Tadeusz był poematem terapeutycznym. Z jednej strony eksponował obraz szlacheckiej przeszłości i życia w ustroju feudalnym, z drugiej – sygnalizował jej kres i konieczność wprowadzenia reform społecznych.

Pamiętki Soplicy

» Henryk Rzewuski

Pamiętki Soplicy

[...] Po obiedzie wszyscy poszliśmy na dziedziniec bernardynów, gdzie, lubo dobrze byliśmy pijani, *de noviter reperta* piliśmy. Już tam była mieszanina. Jaśnie wielmożni i okoliczna szlachta, magnaci i zaścianki byli brat za brat. Książę, napotkawszy jakiegoś szlachcica z obdartą czapką, zdjął mu ją, na swoją głowę włożył, a dał mu swoją aksamitną. Na to hasło wszyscyśmy zaczęli zmieniać sobie czapki, a pić, ale tak, że co momentu inną czapkę nosiliśmy. Potem książę, dobrze pijany, zaczął się rozbierać, besztając szlachtę z dobrego serca. I tak jednemu dał pas złoty, mówiąc: *Darujć, durniu!* – drugiemu kontusz: *Na, świnio!* – a temu szpinkę brylantową: *Trzymaj, ośle!* – a innemu żupan: *Weź kpie!* – tak, że został w *hajdawerach* amarantowych i w koszuli, na której wisiał ogromny szkaplerz, i tak siadł na wozie, na którym była ogromna beczka napełniona winem. On siadł na beczce, a wóz szlachta ciągnęła po ulicach Nowogródka. Wóz co kilkanaście kroków zatrzymywał się, a kto chciał, kielich lub garnek nastawiał, a książę *czop* od beczki odtykał i *perorował*, prosząc szlachtę, aby mu dopisała, żeby pana Michała Rejtę na pisarii utrzymać, a nie dać Radziwiłła na pastwę nieprzyjaciół jego [...].

Źródło: Henryk Rzewuski, *Pamiętki Soplicy*, oprac. Zygmunt Szweykowski, Wrocław 2009, s. 79–80.

Ćwiczenie 4

W tekście Henryka Rzewuskiego wskaż cechy charakterystyczne dla stylu gawędy.

Młoda kobieta z dzbanem wody



Młoda kobieta z dzbanem wody

Źródło: Johannes Vermeer [czyt. johanes fermir], 1662, olej na płótnie, Metropolitan Museum of Art [czyt. metropolitan mjuzium of art], domena publiczna.

Ćwiczenie 5

Zastanów się i określ, w jaki sposób sztuka uwzniosła codzienność. Odwołaj się do obrazu Vermeera.

Zadaniowo

Ćwiczenie 6.1

Przeczytaj poniżej podane sformułowania, a następnie określ funkcję powtarzającego się epitetu „ostatni”.

ostatnia uczta staropolska, **ostatni** zjazd na Litwie, **ostatni** z Horeszków,
ostatnia woźnieńska protestacja, **ostatni** z dworzan, **ostatni** Woźny Trybunału

Ćwiczenie 6.2

Przypomnij sobie i zapisz, jakie obyczaje i zwyczaje szlacheckie zostały ukazane w *Panu Tadeuszu*.

Ćwiczenie 6.3

Brakujące słowo (z poprzedniego ćwiczenia)...

- rozbija rytm wypowiedzi.
- przywołuje konkretne wydarzenia minione.
- odwołuje się do tradycji odchodzącej w przeszłość.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 6.4

Napisz rozprawkę na temat: „Literatura odkrywa przed człowiekiem piękno codzienności”. W pracy odwołaj się do:

- *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza;
- innego utworu literackiego;
- wybranych kontekstów.

Twoja praca powinna liczyć co najmniej 400 wyrazów.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.